

Tørlægningen af Bøtø Nor ændrede Danmarks-kortet

»I 1860 dannedes af en kreds af lodsejere omkring det da vanddækkede Bøtø Nor på Sydfalster I/S Bøtø Nors Udgravning, som for en landvæsenkommission indbragte et forslag til formindskelse af vandstanden i Noret og dets beskyttelse ved en dæmning.«

Sådan begyndte det helt store land-

vindingsprojekt på flere tusinde hektar i Bøtø Nor. Projektet kom til at forandre det sydlige Falster til noget nær ukendelighed.

Teksten er hentet fra den historiske redegørelse for tørlægningen, som Afvandingskommissionen for Maribo Amtsråds-kreds skrev knap hundrede

år senere. Kommissionen afsagde i juni 1954 sin kendelse på 212 sider om den storstilede modernisering og effektivisering af afvandingsanlægget, som nu skulle gennemføres med betydelig statsstøtte.

Kendelsen fastlagde fordelingen af udgifterne til fire af de fem landvin-

Bøtø Nor

Inddigning og tørlægning af 2245 hektar stor lagunesø på det sydlige Falster fra 1860 og frem. Med dampanlæg som pumpekraft fra 1871. Den oprindelige lagune strakte sig over femten kilometer fra Elkenøre i nord til syd for Gedesby. Fra vest til øst målte den en kilometer på bredeste sted.

Arbejdet blev ødelagt i 1872 af en stormflod, der kostede 26 mennesker livet. Fra 1873 blev diger og dæmninger genopført som »det falsterske dige«. Der var tale om et nyt 17 kilometer langt dige, der stod færdigt i 1875.

Forbedring af afvandingen i 1922 og omfattende og meget kostbare statsstøttede forbedringsprojekter i 1940'erne og 1950'erne.

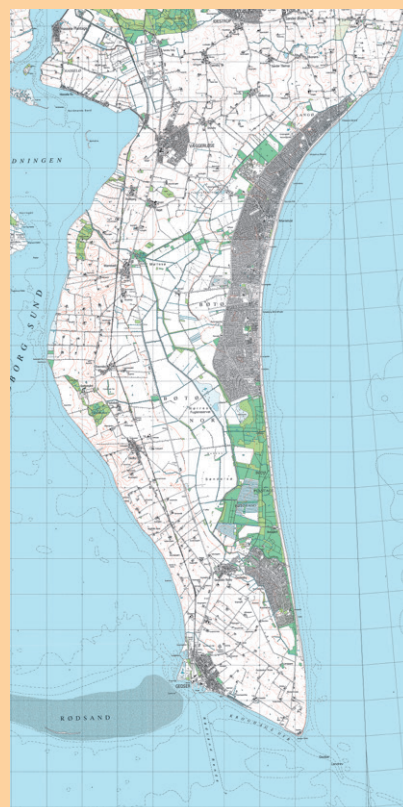
Oprettelse af 66 hektar jagtreservat i 1951, naturfredet i 1973 og udvidet til 173 hektar. Ejers i dag af Miljøministeriet.

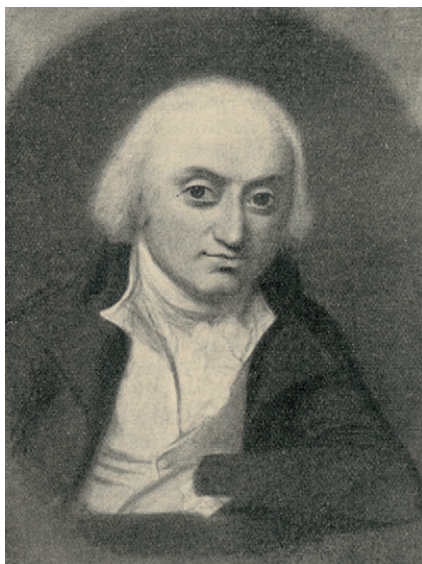
Udgør en del af Natura 2000-område nr. 173.

Kortene er fra 1776, 1887 og 1995.

Guldborgsund Kommune.

Koordinater: 6059115, 688989.

Niels Ditlev Riegels (1755-1802) regnes for den første person, der engagerede sig i en udtørring af Bøtø Nor. Af nogle historikere beskrives han som Danmarks første moderne oprører og kulturkritiker. Billedet er en sort/hvid reproduktion af Jens Juels maleri af Riegels fra 1790'erne.

dingsprojekter, staten havde lovet at betale broderparten af. Den femte sag, der omhandlede en helt ny pumpestation ved Marrebæk, var i 1954 endnu ikke afsluttet og blev det først i 1968. Til gengæld blev denne sag den dyreste af dem alle. Pumpestationen kom til at koste 16,2 mio. kr. (2013-værdi). Heraf blev de 8,1 mio. kr. givet som et direkte statstilskud.

Siden 1943 havde det offentlige støttet projekter i godsejer Edward Tesdorpf's gamle landvindingsområde for i alt 39,7 mio. kr. i nutidsværdi. Heraf var de 22,2 mio. kr. en direkte foræring til jordejerne på det sydlige Falster.

Hvad der begyndte i 1860 som et storstilet privatfinansieret initiativ, ændrede sig hastigt til en forbitret strid mellem jordejerne indbyrdes og senere til en kappestrid om statens økonomiske støtte. Først med kendelsen fra 1954, der samlede administrationen af afvandingsforholdene i hele det store område under én ledelse, blev der sat en stopper for de utallige klager, søgsmål og retssager, der havde forbitret forholdene mellem Sydfalsters bønder gennem flere menneskealdre.

Isen skabte Noret

Bøtø Nor blev dannet efter istiden for 10.000 år siden som en lavvandet, østvendt havbugt, der gradvis blev adskilt fra Østersøen ved øerne Langø, Bøtø og Bøtø Fang.

Øerne var dannet af havets aflejringer, og efterhånden voksede de sammen og blev landfaste i både nord og syd. Dermed var der skabt en 15 kilometer lang og en kilometer bred lagunesø med udløb mod øst ved Holmerenden i lagunens sydlige ende. Denne topografi fremgår klart af Videnskabernes Selskabs kort fra 1776.

Hvornår de tre øer voksede sammen, er tilsyneladende ikke kendt i detaljer, men under Christoffer I i 1250'erne var Bøtø endnu ikke landfast med Falster. Sydfalster bestod udelukkende af en smal israndvold, der udgjorde kysten mod Guldborg Sund, og kun mod nord og vest fandtes større opdyrkede arealer.

Ej heller vides det, hvor tidligt de tre øer blev beboet, men de var det i 1552, da Christian III gav elleve hollændere »livsbrev« på Bøtø, som de havde inddiget. Den lille koloni opgav dog senere kampen mod havet, og i 1835 blev øens marker udskiftet af fællesskabet. Angiveligt var der allerede i 1795 blevet foreslået en afvanding, af oprøreren og kirkehaderen Niels Ditlev Riegels (1755-1802), men forslaget blev ikke realiseret.

De store omvæltningers tid blev indledt i 1859, da godsejer Edward Tesdorpf (1817-1889) fra Orupgård lod udarbejde planer for et samlet dige mod øst. De tre sammenvoksede øer dannede allerede en beskyttende tange mod havet, så der var altså ikke tale om at bygge en egentlig dæmning, men om en forstærkning af landtangen med et dige.

Godsejer Tesdorpf var den toneangivende i den kreds af lodsejere, der i 1860 dannede selskabet »I/S Bøtø Nors Udgravning« (herefter benævnt I/S Bøtø Nor). Selskabet henvendte sig til Landvæsenskommissionen med et forslag om at sænke vandstanden i Noret, samtidig med at der blev anlagt et beskyttende dige mod havet. Det gamle udløb fra Noret mod

øst til Østersøen skulle lukkes, og i stedet ville man grave en kanal ved Marrebæk, så vandet fremover kunne afledes mod vest gennem en sluse til Guldborgsund.

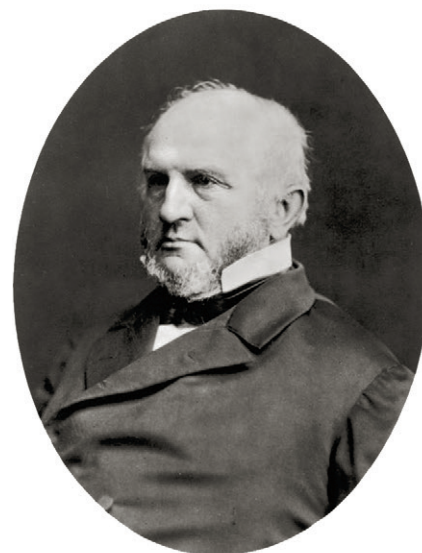
Landvæsenskommissionen godkendte 3. juli 1860 denne plan og statutterne for I/S Bøtø Nor. Samtidig bestemte man, hvilke arealer der måtte indvindes og fremover tilhøre selskabet.

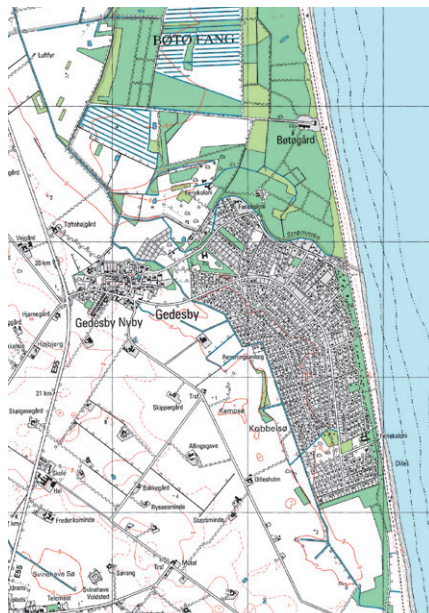
Men godsejer Tesdorpf og hans medinteressenter fik ikke eneret på Noret. Dermed blev grunden lagt til mangfoldige stridigheder og retssager hele vejen op gennem retsvæsenet i de følgende hundrede år.

Sideløbende med godkendelsen af I/S Bøtø Nor behandlede og godkendte Landvæsenskommissionen også statutterne for det ligeledes nyoprettede »Inddæmningsinteressentskabet i Gedesby Sogn« (herefter benævnt I/S Gedesby Sogn). En kreds af gårdmænd på det sydlige Falster ville også have deres del af den lavvandede lagune, og det fik de.

Kommissionen bestemte, at den del af Noret, som lå i Gedesby Sogn,

Edward Tesdorpf (1817-1889) var en storkøbmandssøn fra Hamburg, der blev dansk landmand. I 1840 købte han Orupgård og andre gårde på Falster, så han efterhånden ejede ti større gårde med i alt 2400 hektar. Tesdorpf var sin epokes førende danske landmand, der fra 1840'erne og frem til ca. 1880 på de allerfleste områder gik i spidsen med nye metoder og driftsformer for landbrugserhvervet. Foto: privateje.

Sommerhusområdet øst for Gedesby blev særlig hårdt ramt af »monsterregnen« i sommeren 2011, og det har sin naturlige forklaring. Husene er opført på meget lavtliggende grunde ude i det afvandede nor. Kortene er fra begyndelsen af 1800-tallet og fra 1995.

skulle tages ud af I/S Bøtø Nors plan og tilfælde I/S Gedesby Sogn, som så til gengæld skulle påtage sig at opføre og vedligeholde de projekterede diger mod Østersøen i sognet.

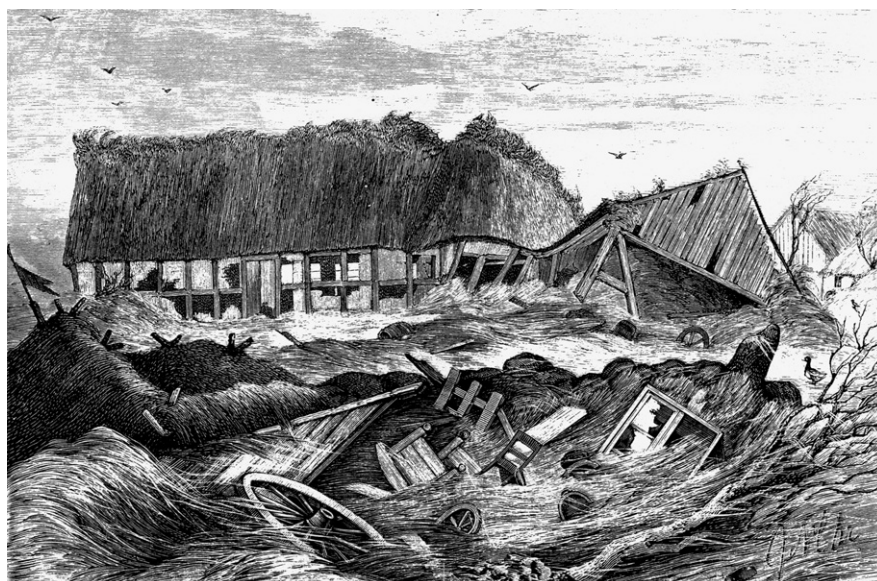
Efter at den kongelige bevilling var opnået 20. november 1860, kunne arbejdet med at grave Marrebæk-kanalen sættes i gang. Slusen blev bygget året efter, men først ti år senere opførtes pumpestationen i Marrebæk.

Den store tragedie

Sideløbende med byggeriet af pumpestationen i 1871 ansøgte I/S Bøtø Nor om kongelig bevilling til yderligere udtørring og ejendomsret i Noret, og den tilladelse fik man i februar året efter. Imidlertid gav denne udvidelse af landvindingsprojektets arealer anledning til den første større uenighed mellem I/S Bøtø og I/S Gedesby Sogn.

Alt vand fra Noret skulle fremover

Stormfloden i november 1872 ramte befolkningen på Falster som en ufattelig katastrofe. Hele 52 mennesker druknede på Falster, flest på Bøtø med 26. Desuden seks i Skelby og 20 i Gedesby, hvor dette hus blev ødelagt. Xylografi fra Illustreret Tidende, nr. 688, 1872.

Øst for Bøtø by lå den gamle bavnehøj med byens mølle, der nedbrændte omkring år 1900. Den slags mølle blev også brugt til udpumpning af vand. Billedet er fra ca. 1880. Foto: Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv.

ud gennem Marrebæk-kanalen i nord, og fordelingen af udgifterne var der tidligere truffet aftale om, men nu opstod der strid om I/S Gedesby Sogns bidrag i forhold til udvidelsen af projektet i nord. Jo større landvindingsarealet blev, desto mere skulle der jo pumpes, men I/S Gedesby Sogn havde ingen interesse i en sådan udvidelse, endssige lyst til at bidrage økonomisk til den.

En landvæsenskommission afsagde 19. juli 1872 kendelse om spørgsmålet, men den blev straks indanket for en overlandvæsenskommission, og her blev der 7. august 1873 opnået forlig. Fremover ville I/S Bøtø Nor have pligt til årligt inden 1. maj »ved maskinkraft at nedbringe vandstanden i Noret til tre fod under daglig vande«. Til gengæld skulle I/S Gedesby Sogn aflevere 20 hektar af det tildelte, endnu uudskiftede areal.

Hele projektet blev dog brat afbrudt, da stormfloden i november 1872 væltede sine brådsøer ind over Falster.

Stormen hærgede voldsomt i Bøtø, Marielyst, på Hasselø og den lavtliggende del af Skelby, og de mange gripende beretninger fortæller om store tragedier, hvor forældre måtte se deres børn bliver skyllet ud i de frådende vandmasser og forsvinde. 52 mennesker druknede på Falster, flest på Bøtø med 26. Desuden seks i Skelby og 20 i Gedesby. På hele Lolland var der 28 druknede.

En øjenvidneberetning fra en gård i Marielyst, ved den nuværende pen-

Siden den store stormflodskatastrofe i 1872 har Falsters østkyst været beskyttet af det 17 kilometer lange dige. Det sort-hvide foto er taget af kulturgeografen Einar Storgaard i sommeren 1940, og farvebilledet er taget af forfatteren i 2008.

sionisthøjskole, giver et billede af rædselsdøgnnet:

»Stormen tudede gennem gården, og Østersøen buldrede udenfor digerne. Klokkeren halvotte om formiddagen brød vandet gennem digerne nordøst for gården og væltede med voldsom kraft ind mod denne, som det nåede klokken otte. Gården lå nemlig forholdsvis højt. Vi søgte op på stuehusloftet, men da væggene i bindingsværket allerede begyndte at falde ned, da vandet stod en alen højt i gården, var der fare for, at tømmerværket ville vælte; der var nemlig ingen vægt på loftet til at holde stolperne nede. Så gik vi ned for at komme op på kostaldloftet.

I porten væltede vi en del hø ned for at sætte stigen op på det; ellers kunne den ikke nå. Vi slap alle lykkelig og vel op: Røgteren var den sidste; han stod og holdt ved stigen, og lige som han var kommet op, kom der en vældig bølge, som slog ladeporten ind og tog stigen bort – et sekund senere, og røgteren var skyllet bort også – nu blev han reddet i sidste øjeblik. Denne bølge tog tillige en side med afkostalden, så vi måtte ty over på hestestaldloftet. Her var der havre på loftet til op mod tagvinduerne, og da havre som bekendt er tung, holdt den tømmerværket nede, så denne længe blev stående.

Tredive køer druknede, men en tyr havde

sprængt sit bindsel og stod ovenpå en ko. Det var ikke just galant og egentlig ikke det, man venter sig af en tyr, men på denne måde blev han nu reddet. Hestene holdt sig svømmende, så de kunne få hovedet oven for vandet, der ellers kun stod en halv alen fra loftet. Vandet væltede væggene i svinehuset, just som vi var ved at kaste halm ned

Billedet fra 1940 viser den centrale afvandingskanal, der leder vandet op til pumpestationen i Marrebæk, hvis skorsten og vindmølle ses over træerne i baggrunden. Møllen er væltet, men skorstenen står der stadig. Foto: Einar Storgaard, 1940.

til svinene, som de kunne bjerpe sig på. En lade, hvori der var rug forneden, drev til Marrebæk og et hæs drev til Bruserup, hvor det blev stående bag et hus.

Vi kunne nok kigge ud af vinduet i taget, men alt stod i fråde, så vi ingenting kunne se. Imidlertid begyndte vandet jo at synke, og klokken to om natten var det gået bort fra gårdspladsen, så min fader, Johan Lange, kunne gå ned og se, hvordan det stod til. Gården var imidlertid omringet af vand, så vi måtte blive på staldloftet til næste dag, den 14.; da kom gårdejer Peder Larsen Suder fra Marrebæk tillige med flere med en båd og sejlede os hjem til sig selv.»

For at undgå lignende oversvømmelser i fremtiden gennemførte regeringen i 1873 en digelov, som skabte faste rammer om digevæsenet. Samtidig påbød regeringen anlæggelse af et nyt dige mellem Elkenøre i nord og Gedser. Det 17 kilometer lange dige skulle opføres med indtil 3,75 meter i højden. Det blev senere forhøjet til ca. fire meter i 1919.

Loven bestemte også, at der skulle udpeges en bestyrelse til at lede digebyggeriet på Falster samt sørge for den nødvendige vedligeholdelse og opkræve de nødvendige bidrag fra de ejendomme som blev beskyttet af diget, der stod færdigt i 1875.

Digebestyrelsen var altså helt uafhængig af henholdsvis I/S Bøtø Nor

De sandede marker i Bøtø Nor var ikke den bedste landbrugsjord, da man besluttede at søge statsstøtte til en forbedret afvanding i begyndelsen af 1940'erne. Foto: Einar Storgaard, 1940.

og I/S Gedesby Sogn, der i øvrigt skiftede navn til I/S Kobbelsø, men selvfølgelig har der været både person- og interessesammenfald. I hvert fald bidrog den nye digestyrelse ikke til at forenkle administrationen af vandstandsforholdene på Sydfalster.

Strid og kævl

Så snart stormen var drevet over, gik man i gang med at udbedre skaderne, og arbejdet ved pumpestationen i Marrebæk blev gjort færdigt.

Samtidig var man begyndt at grave kanaler i Noret, og det arbejde fortsatte de følgende år. Disse første afvandingskanaler blev gravet i en ring omkring lagunesøen, og de blev til henholdsvis østre og vestre ringkanal. Dermed fik man tørlagt de første 1300 hektar af I/S Bøtø Nors arealer.

Den centrale del af Noret, der udgjorde 800 hektar, lå dog stadig mere eller mindre hen som en sø. I 1896 solgte I/S Bøtø Nor den nordligste og dybeste del, den såkaldte Møllesø på 135 hektar, som derefter blev tørlagt med et særskilt pumpeanlæg. Vandet løftedes op i ringkanalen, hvorfra det via pumpestationen i Marrebæk blev udpumpet i Guldborg Sund.

Selve Møllesøen solgtes af I/S Bøtø Nor i 1914 i 33 lodder på tilsammen ca. 250 tdr. land, der skulle svare en årlig pumpeafgift til I/S på seks kr. pr. tdr. land.

I 1914 solgte I/S Bøtø Nor også den sydligste del af søen, den såkaldte »Søndre Sø«, der var på ca. 155 hektar. Arealerne, der oprindeligt solgtes

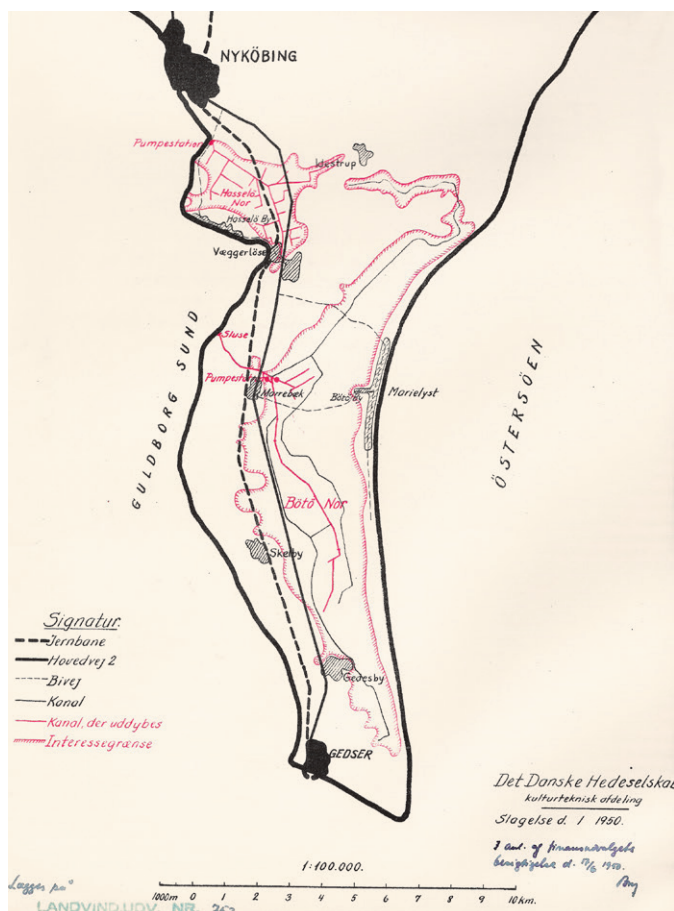
Proprietær Hans Corneliusen trak det store læs som formand for I/S Bøtø Nor i årene 1940-1967. Foto: Bøtø Nor Gl. Pumpestation.

uden pligt til at svare pumpeafgift til I/S, havde ifølge overenskomst betalt 750 kr. årligt i årene 1933-36, hvorefter betalingen ophørte. Det var der ikke enighed om, og ved overlandvæsenkommissionens kendelse af 7. december 1943 tilpligtedes arealerne i Søndre Sø at betale I/S 375 kr. årligt for at komme af med vandet.

Ligeledes i 1914 solgtes en bræmme på ca. 184 hektar langs søens vestside. Jorden blev solgt med pligt til at svare aktiebidrag i lighed med de i 1876 udskiftede 262 gamle aktier. De benævnes de »33 nye aktier«.

Resten af søen, ca. 325 hektar, henlå som græsningsareal eller for godt 22 hektars vedkommende som rørskær. Indtægterne af arealet tilfaldt I/S Bøtø Nor som ejer, men i øvrigt stammede interessentskabets indtægt for en overvejende del af en varierende årlig afgift, der blev pålignet aktieejerne til dækning af samtlige udgifter, det såkaldte aktiebidrag.

I 1917 vedtog Rigsdagen den såkaldte pumpelagslov. Den gav anledning til et forslag fra I/S Bøtø Nor om omdannelse til pumpelag, fordi det ville åbne juridisk mulighed for at inddrage samtlige arealer, som nød godt af pumpningen ved Marrebæk, under pumpelaget. Det ville især medføre, at man kunne pålægge ejerne af samtlige arealer et anlægsbidrag til det eksis-

Hedeselskabets projektkort fra 1950 illustrerer ganske godt, hvor omfattende projekterne var. Vandforholdene i hele den sydlige del af Falster ville fremover blive reguleret af pumperne i Marrebæk.

Marrebæk Pumpestation modtager vand fra to separate afvandingsystemer, der mødes helt fremme ved pumperne uden dog at løbe sammen. For det nordlige område er løftehøjden 2,8 meter og for det sydlige fire meter.

sterende afvandingsanlæg. Hvis den operation kunne gennemføres, ville der være mange tusinder af kroner at hente.

Det kunne den ikke. Efter flere sager for Landvæsenkommissionen og en stribe retssager, der alle gik I/S Bøtø Nor imod, måtte man stille operationen i bero.

I årene 1917-22 lod I/S Bøtø Nor foretage betydelige forbedringer i ud-

tørringen af Noret, bl.a. blev midterkanalen gravet ud midt i søen. Ifølge Hedeselskabets Tidsskrift, der bragte en notits om det afsluttede arbejde i 1923, var der fuldført projekter for »kunstige afvandinger« for 4057 hektar til en pris af 202.876,40 kr. (5,83 mio. kr. i 2013-værdi).

Imidlertid skulle der mere til for at sikre en effektiv afvanding. Det var åbenlyst for enhver, at udpumpningen

ikke var tilstrækkelig effektiv for de lavere liggende arealer. For eksempel stod der en ganske høj grundvandsstand i det meste af Møllesøens 135 hektar, selv ved helt normale nedbørsforhold.

Gennem årene blev der også opstillet nogle vinddrevne pumpeanlæg til at afvande mindre områder, som f.eks. Søndersø, men udviklingen gik kun langsomt og med store vanskeligheder. Der manglede enighed, og der manglede frem for alt risikovillig kapital. Med tyskernes besættelse af landet i 1940 blev der endelig åbnet for den store pengekasse.

Staten åbner pengekassen

Proprietær Hans Corneliussen (1898-1983) var netop tiltrådt som ny formand for I/S Bøtø Nor, da loven om statsstøtte til landvinding blev vedtaget af Rigsdagen i november 1940.

Loven var en beskæftigelseslov, der blev vedtaget syv måneder efter 9. april 1940. Den skulle afhjælpe en formodet arbejdsløshed på grund af besættelsen og afbøde en frygtet mangel på fødevarer. Staten tilbød derfor op til to tredjedele i direkte statstilskud til alle landvindingsprojekter, og proprietær Corneliussen så straks mulighederne.

Proprietær Corneliussen kontaktede Hedeselskabet og bad om et projektforslag til forbedring af Norets afvanding. Det skulle ske ved at sænke bunden i de store kanaler og ved at øge udpumpningen. Projektforslaget

Den gamle pumpestation blev taget ud af drift i 1967, men er bevaret som et arbejdende landvindingsmuseum, der er åbent i sommersæsonen. Bygningen blev fredet i 1970. Vindmøllen veltede under den kraftige decemberstorm i 1999 og er endnu ikke blevet genrejst. Museet satser dog på at skaffe midler til det. Det sortehvide foto er fra 1920 og udlånt af museet.

Dampmaskinen fra 1901 med tilhørende vandsnegl er stadig funktionsdygtig, og den kører til ære for gæster torsdag og søndag i sommersæsonen.

blev gjort færdigt i løbet af 1942, og 5. november indsendte I/S Bøtø Nor forslaget sammen med et andragende om økonomisk støtte til Statens Landvindingsudvalg.

Imidlertid havde også lodsejerne i Møllesøen anmodet Hedeselskabet om et forslag til forbedring af afvandingsforholdene på deres arealer. He-

Det lille pumpehus i klassisk Hedeselskabet-design hjælper med til at afvande den nordlige del af Noret.

deselskabet havde ingen problemer med at arbejde for begge parter, så man udarbejdede også et forslag for Møllesøen. Det blev indsendt med et andragende om støtte fire dage senere, altså 9. november, til Statens Landvindingsudvalg.

Imidlertid var der endnu flere ansøgninger under vejs.

I/S Bøtø Nor havde fået blod på tanden, så et lille år senere, 24. september 1943, sendte man også en ansøgning til Statens Landvindingsudvalg om støtte til udbygning af vejnettet i Bøtø Nor. I ansøgningen bad man endvidere om, at mest muligt af I/S's gæld på ca. 230.000 kr. (4,9 mio. kr. i 2013-værdi) måtte blive inddraget un-

Den nye pumpestation fra 1968, som drives af elektriske pumper, ligger ved siden af den gamle. Uden den ville hele det mere end 3000 hektar store område forsumpe. Af samme grund bidrager de flere tusinde sommerhusejere i Marienlyst og Gedesby også økonomisk til driften.

der Landvindingslovens tilskuds- og lånevilkår.

Ved skrivelse af 22. juni 1944 ansøgte endelig lodsejerne i Søndre Sø og »Trekanten« (et ca. 32 hektar stort areal umiddelbart syd for Søndre Sø) om landvindingsstøtte.

Landbrugsministeriet gav grønt lys for samtlige ansøgninger to dage før juleaften 1944. Man var parat til at støtte hele pakken med 60 procent tilskud fra Landvindingsloven.

En ny pumpestation skulle bygges ved Marrebæk i grundmuret hus, det samme i Møllesøen, afvandingskanalerne skulle uddybes og reguleres eller rørlægges, udløbskanalen til Guldborg Sund inddiges, tolv nye broer opføres i Noret samt nye sluseporte ved udløbet i Guldborg Sund, seks nye broer i Møllesøen osv.

Nok så vigtigt var det, at I/S Bøtø Nors' gamle gæld også kunne inddrages under de nye tilskudsvilkår, dog med højst 107.300 kr. (2,25 mio. kr. i 2013-værdi)). Denne betydelige gæld hidrørte fra forbedringer helt tilbage til projektet i årene 1918-22. Finansministeriet blev spurgt om dette arrangement og gav sin accept. Begrundelsen var den, at det nye landvindingslag ikke burde tvinges til at overtage gælden fra I/S Bøtø Nor og I/S Kobbelsøen, der begge blev ophævet. Fremover skulle samtlige interessenter og alle øvrige lodsejere samles i et og samme landvindingslag.

Kort og godt – hele det kæmpemæssige 2245 hektar store afvandingsanlæg stod overfor en gennemgribende renovering og med millionstøtte fra

Der skal se pænt ud ved pumpestationen, også selvom det kræver en omgang med et kemisk ukrudtsmiddel.

staten. Landbrugsministeriet havde bestemt, at alt arbejde skulle sættes i gang »snarest muligt« og søges fuldført inden 1. januar 1945.

Den beslutning var man imidlertid højst utilfreds med i Nationalbanken.

De moderne pumper betjener hvert sit afsnit af afvandsingsanlægget. De »nordlige« pumper havde en kapacitet på 2800 liter i sekundet, da stationen blev indviet i december 1967, mens de »sydlige« havde en kapacitet på 3400 liter i sekundet.

Nationalbanken advarer

Mod besættelsestidens slutning herskede der en »ekstraordinær stor beskæftigelse«, hvilket på almindelig dansk betød mangel på arbejdskraft. Det fik Nationalbanken til at advare om risikoen for store lønstigninger og inflation.

I et brev til Statens Landvindingsudvalg skrev Nationalbankens vicedirektør Svend Nielsen i januar 1945, at »det er i høj grad ønskeligt, at der reserveres et passende forråd af værdifulde offentlige arbejder til imødegåelse af den massearbejdsløshed, vi må befrygte ved krigens ophør, og et udtørningsarbejde som det her omhandlede vil det være særligt velegnet at have til rådighed i efterkrigstiden.«

Vicedirektøren pegede direkte på Bøtø Nor-projekterne, som landvindingsudvalget netop havde givet grønt lys for med 60 procent statstilskud af overslagssummen på 800.000 kr. (16,6 mio. kr. i 2013-værdi).

Nationalbanken ønskede at fremhæve overfor landvindingsudvalget, at »offentlige beskæftigelsesarbejder under de nuværende forhold må siges at være direkte skadelige«. De ville skærpe manglen på arbejdskraft, og de ville presse lønningerne. Sammen med store udbetalinger for tyske projekter ville de virke kraftigt nedbrydende på »det bolværk mod inflation, som stabile priser og lønninger udgør«. På kort sigt kunne nye projekter også medvirke til at øge landbrugets problemer med at skaffe arbejdere i højsæsonen, eller når roerne skulle luges, og kornet køres i hus.

Vicedirektøren sluttede sit brev med »indtrængende at henstille til Dem, at det påtænkte udtørningsarbejde i Bøtø Nor foranlediges udsat indtil videre. Dette vil falde bedst sammen med både de pengepolitiske og socialpolitiske hensyn, der efter Nationalbankens mening bør være bestemmende for vore handlinger i øjeblikket.«

Denne henstilling var ikke så overraskende, som man måske umiddelbart ville mene. Det skal jo huskes, at siden august 1943 havde der ingen politisk ledelse været i landet. Nationalbanken havde ingen finansminister, der kunne skrive til Landbrugsministeriet, som heller ikke havde en landbrugsminister, der kunne besvare

Natten til 28. august 1989 strandede skibet »Se-bong« under en østenstorm ved Bøtø, og en fotograf kom flyvende fra Tyskland for at fotografere strandingen. Det tog mindre end to dage for et par entreprenørmaskiner fra Nykøbing Falster at grave så meget sand væk, at en slæbebåd allerede 30. august bragte coasteren flot. Foto: Det falsterske digel/Jørn Petersen, 1997.

brevet. Landet blev regeret af departementscheferne.

I Landbrugsministeriet var man lodret uenig med »Hr. Vicedirektør Svend Nielsen« og hans nationaløkonomiske betragtninger. Tværtimod forholdt det sig i virkeligheden stik modsat af, hvad Nationalbanken troede. Uanset at der nærmest herskede fuld beskæftigelse, så ville landvindingsarbejderne være gavnlige, fordi de bidrog til at sikre arbejdskraft for landbruget, når der var brug for den:

»Landvindingsarbejderne er årsag til, at arbejdere, som muligvis ellers ville søge bort til andet, eventuelt mere vellønnet arbejde, forbliver på egnen i de perioder, hvor landbruget ikke har brug for så megen arbejdskraft. Der skabes herved mulighed for i landbrugets højsæson at skaffe landbruget en ikke ubetydelig arbejdsstyrke.«

Nationalbankens vicedirektør var dog ikke imponeret af denne lommefilosofi. Vicedirektøren svarede tilbage,

Rørhøgen er den mest almindelige rovfugl i Noret. Den bygger sin rede og søger sin føde i rørskovene omkring de våde områder. Foto: Leif Bolding.

at han fandt hele denne tankegang for meget betænkelig i økonomisk henseende. For at sætte sagen i relief opfordredes Landbrugsministeriet til at betænke, »hvorledes en sådan politik på arbejdsmarkedet ville virke, såfremt den blev overført til andre erhverv. Man skulle da, hvis det var tilfældet, ved offentlige arbejder søge at fastholde sæsonarbejdere også inden for andre dele af arbejdsmarkedet, og det siger sig selv, at man derved kom ud for en opgave, hvis løsning var håbløs.«

Dermed var sagen imidlertid ude-
debatteret. Nationalbanken ønskede at varetage, hvad banken betragtede som samfundets tarv, mens Statens Landvindingsudvalg og Landbrugsministeriet opfattede det som deres opgave at tilgodese landbrugets krav. De to formål var helt åbenbart ikke sammenfaldende, men landvindingsudvalget stod fast. Bøtø Nor-sagen fik sin millionbevilling.

Millioner i tilskud

Hele fem statsstøttede landvindingsprojekter kom altså til at indgå i »Bøtø Nor-sagen«, før den kunne endeligt afsluttes i 1968. Her er en oversigt:

Den første sag er fra 1943 og omfattede to pumpestationer, 18 broer, ombygning af slusen, 11,3 kilometer kanaler, 1 kilometer dige.

Den anden sag er fra 1944 og handlede om 10 kilometer veje og to broer.

Så kom den tredje sag – også i 1944 – og den drejede sig om tilskud til 2,6 kilometer kanaler og rørledninger samt to overkørsler.

Den fjerde sag var fra 1952 og omfattede 12,7 kilometer kanaler og rørledninger samt 21 broer og røroverkørsler.

Æren for Bøtø Nor Fuglereservat tilfalder gårdejer Ernst Hemmingsen (tv) og førstelærer Thorvald Kr. Rasmussen (th). De var begge naturlige jægere, der investerede egne midler i at opkøbe jorden til reservatet. Fotos: Bøtø Nor Gl. Pumpestation, privateje.

Disse fire sager havde et samlet budgetoverslag på 1.370.000 kr., heri indbefattet 107.300 kr. i gammel gæld. De blev afsluttet i 1954 med afværdingskommissionens kendelse og en samlet udgift på 1.550.000 kr., hvortil der blev ydet 60 procent tilskud. I 2013-værdi var der tale om 23,8 mio. kr., hvoraf der blev ydet 14,3 mio. kr. i tilskud.

Den femte og sidste sag var fra 1961 og finansierede den nye pumpestation i Marrebæk, der skulle afløse 1943-stationen. Blev godkendt i september 1965 med 50 procent tilskud og et budgetoverslag på 1.900.000 (17,7 mio. kr. i 2013-værdi), blot ni måneder før Folketinget ændrede landvindingslovens maksimale tilskud til 25 procent. Regnskabet kunne afsluttes i 1968 med en samlet udgift på 2.017.284 kr. (16,2 mio. kr. i 2013-værdi). Halvdelen blev betalt af staten efter Landvindingsloven, som et af de sidste projekter efter den gamle lov.

Den samlede udgift til de fem projekter i perioden 1943-1968 løb op i 40 mio. kr. i 2013-værdi. Med henholdsvis 60 og 50 procents tilskud betød det 22,4 mio. kr. i tilskud fra de danske skatteydere til jordejerne i Bøtø Nor-området.

Omkring sommerbyen Marielyst er der efterhånden opstået en række rekreative tilbud som f.eks. den EU-sponserede golfklub. Her ligger også Marielyst Gocart Center og Marielyst Paintball udover en skydebane og den kommunale affalds-plads for haveaffald.

man kunne bevare en smule af fortidens rige natur, og det lykkedes dem at opkøbe 105 hektar i norets sydlige del og få ført 66 hektar tilbage til den oprindelige naturtilstand som en lavvandet sø.

Dette beskedne reservat kom dog ikke til verden uden sværds slag. Da landvindingsprojektet, der inkluderede dette fuglereservat, skulle godkendes i 1950 af de ni medlemmer af Statens Landvindingsudvalg, tog flere medlemmer straks forbehold. Direktøren for Hedeselskabet, Niels Basse, der sad som et fremtrædende medlem af landvindingsudvalget, lagde for med følgende understregninger i sin udtalelse:

»Der er vel efter de foreliggende oplysninger ingen grund til, at landvindingsudvalget modsætter sig, at landvindingsprojektet ændres således, at de forholdsvis små arealer, der er tale om, kan indrettes til fuglereservat, men en forudsætning herfor må efter min formening være, at der ikke ydes lån eller tilskud til den forøgede anlægsudgift, og at udgifterne til såvel anlæg og drift ikke derved forøges for de i landvindingsarbejdet deltagende lodsejere«.

Flere af de øvrige medlemmer bifaldt direktørens klare udmelding, og der blev da heller ikke givet ved dørene. De fugle glade ejere af det nye reservat måtte pænt betale deres andel af udgifterne.

I 1952 indgik Th. Rasmussen og Ernst Hemmingsen en kontrakt med Landbrugsministeriet om oprettelse af et 20-årigt statsreservat, hvor de vederlagsfrit stillede deres jord til rådighed. Til gengæld ville Jagtrådet under ministeriet betale for anlægsudgifterne og den årlige drift. Både opdyrkning, færdsel og jagt skulle være forbudt i reservatet.

Da kontrakten nærmede sig sit udløb, lykkedes det Danmarks Naturfredningsforening gennem en ihærdig indsats at få hele reservatet fredet sammen med yderligere 36 hektar sydøst for det eksisterende reservat. Da de lokale lodsejere var modstandere af fredningen, blev hele arealet eksproprieret. Fredningssagen blev afsluttet med Overfredningsnævnets kendelse 5. maj 1976.

Hele vejen gennem det langvarige forløb var det proprietær Hans Corneliussen fra Højet, der som formand trak læsset med de nærmest endeløse forhandlinger for at sikre de mange millioner i tilskud.

Ved indvielsen af den nye pumpestation i Marrebæk i december 1967 blev Corneliussen hyldet fra alle sider. I hans formandsperiode var antallet af lodsejere vokset fra et par hundrede til nu at tælle ca. 3000, hvoraf de 2700 dog var sommerhusejere.

Fuglene flyver væk

Sydølster fungerer af indlysende geografiske årsager som en velbesøgt rasteplass for trækfugle på vej fra nord mod syd eller retur. Landsdelens langstrakte facon fungerer som en naturlig ledelinie, der følges af meget store flokke af vade- og svømmefugle.

Så længe Bøtø Nor stadig rummede »søen« på ca. 325 hektar græsningsareal og for godt 22 hektars vedkom-

mende som rørskov, udfoldede der sig et frodigt fugleliv. Uden tvivl gav Noret store jægeroplevelser, indtil tørlægning og kultivering for alvor gik i gang i 1940'erne. Da forsvandt fødegrundlaget gradvist med de sidste vådområder, der havde været fuglelivet naturlige hvile- og spisested.

Den endegyldige afvanding betød farvel til skarerne af trækfugle, men i tolvte time søgte skolelærer Thorvald Kr. Rasmussen (1894-1972) og gård-ejer Ernst Hemmingsen (1913-1993) at afbøde de værste skader.

De var begge bosat i Marrebæk, hvor den nye pumpestation skulle ligge. Rasmussen var gennem en meneskealder lodsejerlagets forretningsfører, hvor han ydede en usædvanlig arbejdsindsats, og Hemmingsen var sognerådsformand, så begge personer nød stor anseelse i lokalsamfundet.

Som jægere nærrede de veneration for Norets fugleliv, men de bøjede sig for nødvendigheden af det store kultiveringsprojekt. De mente nu nok, at

Strandnelliken vokser på kalkrig jord nær kysten, ofte på strandoverdrev. Findes ikke i Vestjylland og er sjælden i resten af landet. Den er totalfredet i Sverige men ikke i Danmark, selvom den er mere sjælden end mange af de fredede orkideer. Slægtsnavnet *Dianthus* kommer fra græsk dios (Zeus, gudens) og anthos (blomst) og betyder Zeus blomst. Navnet var et plantenavn allerede hos Theophrastos, 300 f. Kr. Artsnavnet *superbus* betyder udsøgt og hentyder til de store rosa, velduftende blomster.

Reservatet er i dag et anerkendt statsreservat med al færdsel forbudt, men fugle og dyr inde i Noret kan iagt-

tages med kikkert fra to fugletårne på vestsiden af Noret. Skilte på Bøtø Ringvej viser vej.

Fuglereservatet har overlevet mere end 60 år i Bøtø Nor og er stadig en vigtig lokalitet for rastende trækfugle, især gæs, ænder og hejler. Også mere sjældne unglefugle som engsnarre, plettet rørvagtelt og trane er konstateret i området, men i tørre somre udtørres reservatet dog hurtigt til skade for fuglelivet.

KILDER

Andersen, Ernst: Fra Juraens Overdrev. G.E.C. Gads Forlag. København 1953.

Brandt, Palle: Det falsterske dige. Udgivet af Det falsterske Digelag i 125-året for stormfloden den 13. november 1872. Udgivet i oktober 1997.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 28. maj 2005, 7. august 2008 (fotos) og 15.-16. december 2012.

Hansen, Kjeld: Det tabte land. Gads Forlag 2008.

Hedeselskabets Tidsskrift: »Projekt udarbejdet for kunstig afvanding af 1000 ha«. Nr. 14, 38. årg. 1918.

Hedeselskabets Tidsskrift: »Fuldførte projekter. Kunstige afvandinger. 4057 ha, 202.876,40 kr., 50 kr./ha«. Nr. 10, 43. årg. 1923.

Illustreret Tidende, nr. 688, 14. årg., København 1.12. 1872.

Kendelse og Vedtægt for Landvindingslaget Bøtø Nor. Afvandingskommisionen for Maribo Amtsrådskreds, sag nr. 12. 212 s., 25. juni 1954.

Svendsen, N. Skriver: Flod og dige. Det falsterske digelag 1947.

www.detfalsterskedigelag.dk/historie/

www.dofbasen.dk/

www.marielyst.eu/historie.htm

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Bøtø Nor, så brug dette link: www.dofbasen.dk.

Herunder ses en oversigt over de 231 fuglearter, som er registreret fra **Bøtø Nor ved Nørresø** (reservatet ved tårnene), pr. 11. november 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Rødstrubet Lom	(1/1)	Troldand	(67/462)	Trane	(676/7226)	Svartbag	(39/79)
Sortstrubet Lom	(2/2)	Bjergand	(1/2)	Strandskade	(190/536)	Rovterne	(1/1)
Lille Lappedykker	(52/100)	Ederfugl	(4/151)	Stylteløber	(3/3)	Fjordterne	(14/30)
Toppet Lappedykker	(6/8)	Havlit	(5/7)	Klyde	(218/2218)	Dværgterne	(5/9)
Gråstrubet Lappedykker	(164/884)	Hvinand	(10/16)	Lille Præstekrave	(98/178)	Sortterne	(15/63)
Skarv	(50/449)	Lille Skallesluger	(32/75)	Stor Præstekrave	(287/1897)	Hvidvinget Terne	(11/79)
Rørdrum	(115/120)	Toppet Skallesluger	(4/13)	Hvidbrystet Præstekrave	(1/1)	Klippedue/Tamdue	(2/17)
Silkehejre	(10/10)	Stor Skallesluger	(12/25)	Hjejle	(298/119700)	Huldue	(40/307)
Sølvhejre	(132/173)	Hvepsevåge	(93/525)	Strandhjejle	(39/169)	Ringdue	(111/12441)
Fiskehejre	(358/2311)	Sort Glente	(45/62)	Vibe	(579/67046)	Tyrkerdue	(1/1)
Sort Stork	(11/18)	Rød Glente	(159/434)	Islandsk Ryle	(23/115)	Gøg	(104/175)
Hvid Stork	(78/303)	Havørn	(336/452)	Sandløber	(4/94)	Natugle	(23/24)
Sort Ibis	(7/7)	Lammegrib	(1/1)	Dværgryle	(71/227)	Mosehornugle	(3/3)
Knopsvane	(295/2473)	Rørhøg	(736/1457)	Temmincksryle	(69/135)	Mursejler	(82/8278)
Sortsvane	(13/13)	Blå Kærhøg	(200/330)	Hvidrygget Ryle	(1/1)	Isfugl	(1/1)
Pibesvane	(42/611)	Steppehøg	(2/2)	Krumnæbbet Ryle	(103/357)	Biæder	(1/1)
Sangsvane	(120/1989)	Hedehøg	(14/14)	Almindelig Ryle	(303/7723)	Vendehals	(3/3)
Sædgås	(130/51852)	Duehøg	(32/33)	Kærløber	(4/4)	Stor Flagspætte	(88/112)
Kortnæbbet Gås	(59/1274)	Spurvehøg	(163/562)	Brushane	(444/4434)	Lille Flagspætte	(11/11)
Blisgås	(265/57228)	Musvåge	(396/1248)	Dobbeltbekkasin	(250/1570)	Hedelærke	(4/8)
Grågås	(573/87793)	Fjeldvåge	(125/293)	Skovsneppe	(11/15)	Sanglærke	(151/2543)
Indisk Gås	(8/11)	Lille Skrigeørn	(1/1)	Stor Kobbersnepe	(32/83)	Bjerglærke	(1/10)
Snegås	(2/2)	Stor Skrigeørn	(8/8)	Lille Kobbersnepe	(11/17)	Digesvale	(55/993)
Canadagås	(41/1449)	Kejserørn	(9/9)	Småspove	(67/127)	Landsvale	(216/6669)
Bramgås	(302/147419)	Kongeørn	(5/5)	Storspove	(138/1562)	Rødrygget Svale	(5/7)
Knortegås	(31/2068)	Høgeørn	(13/13)	Sortklire	(322/2104)	Bysvale	(109/2546)
Rødhalsed Gås	(11/11)	Fiskeørn	(56/70)	Rødben	(191/822)	Skovpiber	(21/204)
Nilgås	(5/7)	Tårnfalk	(265/473)	Damklire	(11/11)	Engpiber	(100/1093)
Rustand	(1/6)	Aftenfalk	(29/29)	Hvidklire	(358/2350)	Rødstrubet Piber	(3/3)
Gravand	(268/4218)	Dværgfalk	(54/77)	Svaleklire	(164/482)	Gul Vipstjert	(98/979)
Brudeand	(1/1)	Lærkefalk	(76/98)	Tinksmed	(372/7357)	Bjergvipstjert	(4/8)
Pibeand	(469/33365)	Vandrefalk	(99/104)	Mudderklire	(67/154)	Hvid Vipstjert	(177/1869)
Knarand	(461/5654)	Agerhøne	(6/27)	Odinshane	(93/149)	Silkehale	(8/185)
Krikand	(613/97520)	Vagtel	(10/13)	Thorshane	(3/3)	Gærdesmutte	(40/71)
Gråand	(440/51791)	Fasan	(49/167)	Sorthovedet Måge	(5/10)	Jernspurv	(22/31)
Spidsand	(275/3313)	Vandrikse	(129/261)	Dværgmåge	(35/119)	Rødhals	(33/171)
Atlingand	(398/1029)	Plettet Rørvagtel	(19/33)	Hættemåge	(127/4538)	Nattergal	(7/10)
Skeand	(556/13505)	Engsnarre	(4/10)	Stormmåge	(70/2950)	Husrødstjert	(6/6)
Rødhovedet And	(5/6)	Grønbenet Rørhøne	(58/99)	Sildemåge	(6/6)	Rødstjert	(74/117)
Taffeland	(38/224)	Blishøne	(200/8277)	Sølvmåge	(94/1849)	Bynkefugl	(30/70)

Sortstrubet Bynkefugl	(5/7)
Stenpikker	(36/83)
Ringdrossel	(14/17)
Solsort	(50/166)
Sjagger	(66/7389)
Sangdrossel	(35/179)
Vindrossel	(29/880)
Misteldrossel	(54/387)
Græshoppesanger	(8/8)
Savisanger	(12/12)
Sivsanger	(64/121)
Kærsanger	(9/14)
Rørsanger	(35/228)
Drosselrørsanger	(4/4)
Gulbug	(20/23)
Gærdesanger	(16/27)
Tornsanger	(28/58)
Havesanger	(53/78)

Munk	(56/88)
Skovsanger	(15/17)
Gransanger	(115/252)
Løvsanger	(67/149)
Fuglekonge	(68/564)
Rødtoppet Fuglekonge	(31/48)
Grå Fluesnapper	(22/83)
Lille Fluesnapper	(4/4)
Broget Fluesnapper	(25/46)
Skægmejse	(50/220)
Halemejse	(63/273)
Sumpmejse	(41/77)
Sortmejse	(62/160)
Blåmejse	(41/160)
Musvit	(68/379)
Spætmejse	(6/9)
Træløber	(16/20)
Korttået Træløber	(4/6)

Pungmejse	(1/5)
Pirol	(5/5)
Rødrygget Tornskade	(21/26)
Stor Tornskade	(24/24)
Skovskade	(25/43)
Husskade	(3/4)
Nøddekrige	(6/16)
Allike	(16/696)
Råge	18/822)
Sortkrage	(143/251)
Gråkrage	(191/4075)
Ravn	(95/155)
Stær	(289/32453)
Rosenstær	(1/1)
Skovspurv	(3/3)
Bogfinke	(57/2358)
Kværkerfinke	(15/122)
Gulirisk	(2/3)

Grønirisk	(27/278)
Stillits	(27/124)
Grønsisken	(75/2030)
Tornirisk	(44/357)
Bjergirisk	(10/163)
Stor Gråsisken	(4/35)
Lille Gråsisken	(2/2)
Hvidvinget Korsnæb	(1/1)
Lille Korsnæb	(70/995)
Stor Korsnæb	(3/21)
Karmindompap	(6/6)
Dompap	(28/59)
Kernebider	(6/26)
Gulspurv	(78/1204)
Hortulan	(1/1)
Rørspurv	(51/309)
Bomlærke	(1/3)

Herunder ses en oversigt over de 32 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Bøtø Nor ved Nørresø** (reservatet ved tårnene), pr. 11. november 2013. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Skrubtudse	(1/50)
Strandtudse	(2/13)
Spidssnudet Frø	(3/7)
Grøn Frø	(7/49)
Stor Kålsommerfugl	(3/3)
Lille Kålsommerfugl	(5/13)
Grønåret Kålsommerfugl	(3/4)
Aurora	(6/14)

Citronsommerfugl	(11/17)
Hvid Admiral	(1/1)
Søgekåbe	(3/4)
Dagpåfugleøje	(2/2)
Admiral	(3/4)
Tidselsommerfugl	(1/10)
Nældens Takvinge	(2/2)
Det Hvide C	(3/3)

Nældesommerfugl	(4/5)
Græsrandoje	(2/4)
Engrandoje	(2/10)
Okkergul Randøje	(1/1)
Skovrandøje	(10/15)
Lille Ildfugl	(1/1)
Sort Ildfugl	(1/2)
Gammaugle	(1/1)

Pindsvin	(2/3)
Hare	(33/99)
Egern	(6/7)
Ræv	(22/29)
Dådyr	(1/2)
Rådyr	(20/42)
Almindelig Firben	(1/1)
Snog	(2/2)

TBU 37/52: Bøtø Nor (incl. bl.a. Langø, Elkenøre Strand, Sildestrup Strand (= Sillestrup Str.), Møllesø, Mølledybet, Søndersø, Kobbelsø, Bøtø Fang, Skelby Fang og Fårevasken (= «Forvasken») i Bøtø Plantage)

Før tørlægningen, som påbegyndtes i 1860, var Bøtø Nor et lavvandet nor. Området blev atter overskyttet af havet under stormfloden i 1872. Efter 1872 er det nuværende, kraftige 17 km lange Østersødige bygget, hvorefter Bøtø Nor gradvis er blevet tørlagt. Det meste af området er opdyrket, og vådområder (enge og rørsumpe) spiller nu kun en underordnet rolle.

Et af de resterende vådområder er Mølledybet, som består af

enge og rørsumpe med arter som tagrør, engrørhvene, slangetunge (i mængde), bittersød natskygge, fjerbregne, bredbladet og smalbladet dunhammer, hjortetrøst, grå el. gåsepotentil, vandnavle, skarpfinnet mangeløv, alm. skjolddrager, ørnebregne, kærtidse, flere Sphagnumarter, engviol, blågrøn kogleaks og kærsnerre.

I andre vådområder (dvs. i de øvrige resterende eng- og rørsump-partier og i og ved grøfter og afvandskanaler) vokser harrilgræs, fladstrået siv, pengebladet fredløs, tornløs hornblad, liden, tyk og korsandemad, akstusindblad, sumpforglem-migej, kruset, børstebladet og butbladet vandaks, enkelt pind-

svineknop, billebo, strandnellike, knold-, kær-, tigger- og stivhåret ranunkel, fjernakset, blågrøn, håret, sylt-, kær, toradet, alm. og hirsestar, vejbredekeblad, rørgæs, smalbladet mærke, lodden dueurt, trævlekrone, mannasødgæs, bittersød natskygge, vandmynte, hyldebaldrian, strandnellike, hestehale, slangetunge, sø-, strand- og blågrøn kogleaks, tandbælg, smalbladet dunhammer, gærdesnerle, strandvejbred, glat vejbred (ssp. pleiosperma), kærfladstjerne, smalbladet og sumpkællingetand, vild hør, hjer-tegræs, nyserøllike, kærsnerre, alm. og enskælet sumpstrå, jordbærkløver, brudelys, vandpest, gul iris, kattehale, vandpe-berrod, alm. skjolddrager og gul frøstjerne.

På marker og enge i Bøtø Nor nær Bruserup vokser bl.a. vindaks, udspærret og tidlig dværgbunke, rundbælg, vellugtende gulaks, hedelyng, kornblomst, alm. knopurt, marktusindgylden, alm. og femhannet hønsetarm, liden museurt, knoldet mjødurt (på grøftekanter og digevolde), mark- og mangeblomstret frytle, engbrandbæger, den meget sjældne engskær (på et dige) og engelskgræs.

(dernæst følger udførlige floralister for Bøtø Plantage og fyldgravene bag Østersødiget, som ikke skal gengives her. Forfatterens bemærkning.).

Kilder: se Gravesen 1982.